

Т. Панченко

доктор архітектури, завідувач
кафедри ландшафтної архітектури
Київського національного університету
будівництва і архітектури

КУЛЬТУРНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Проблеми “культури” є предметом наукових досліджень різних галузей творчості людини від давніх часів до наших днів. Не заглиблюючись в цю проблему, яка має свою багату історію і професійну, різнобічну літературу, спробуємо стисло окреслити ті основні питання, які стосуються теми даної публікації.

Понятійно-теоретичний контекст. Відомо, що проблеми “культури” пов’язано з усіма проявами соціального життя людей, з різними її аспектами, з численними теоріями і версіями. В основі цього стоїть само поняття “культура” (від лат. cultus – спосіб життя, заняття, освіта), яке енциклопедично сформульовано як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії [1]. Однак більш наповнене поняття “культура” було визначено в Декларації Всесвітньої конференції з культурної політики (ЮНЕСКО, 1982 р.), в якій “культура” тлумачиться як комплекс не тільки матеріальних і духовних цінностей, але й інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає різні види мистецтва, спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань [2].

Похідним терміном від слова “культура” є “культурологія” – наука, яка вивчає різні аспекти культури (мистецтвознавство, етику та естетику, природні знання тощо), в тому числі артефакти та образи, створені у процесі архітектурно-містобудівної діяльності. У світовій теорії і практиці поняття “культурологія” має близько 160 визначень та 70 формулювань, що стосуються її функцій, типології, морфології, еволюції тощо [3].

До науки про культуру відносяться також етнологія, етнографія, соціологія, філософія культури, які займають значне місце у теоретичних і науково-дослідних роботах у галузі архітектури та містобудування.

З огляду на цілі та завдання культурології на сучасному етапі суспільного розвитку наукою охоплено дослідження таких основних ар-

хітектурно-містобудівних аспектів: містобудівний простір з об'єктами матеріальної культури (функції, структурні елементи, комунікації); територіально-типологічні утворення різних цивілізацій (наприклад Греції, Риму, Київської Русі тощо); ареали традиційної матеріальної культури (сільські поселення, садиби, українське житло тощо); історичні поселення (регіональні та етнокультурні особливості, культові споруди тощо); культурна спадщина (пам'ятки архітектури, садово-паркового мистецтва тощо).

Що стосується конкретних форм об'єктів архітектури та містобудування з опорою на фактичний матеріал, культурологічний підхід передбачає вивчення характерних ознак будинків (споруд) певного історичного періоду (наприклад, архітектура античності), регіону (наприклад, архітектура Західної Європи) або стилю (наприклад, архітектура "українського бароко"), а також сукупності структурно-композиційних якостей певної предметно-просторової форми (архітектура споруди, архітектура міста); у містобудуванні – це вивчення еволюції та типології поселень, концепцій містобудівного формоутворення, композиційно-образного вирішення історичних і сучасних ансамблів, що поєднують споруди з природним оточенням на принципах історичної спадкоємності [4].

Питання культурології, що стосується українського та світового досвіду фундаментально досліджувались переважно в різних сферах творчої діяльності таких, як мистецтвознавство, релігієзнавство, літературознавство, краєзнавство та значно менше в архітектурознавстві, що обмежувалось в основному нарисами історичного аналізу окремих визначних пам'яток архітектури, фрагментів забудови історичних міст, зразків садово-паркового мистецтва.

В теоретичному плані однією з перших робіт, де обґрунтовано "культурологічне визначення архітектури", є монографія українських вчених Ю.М. Білоконя та І.О. Фоміна "Наука і творчість в архітектурі", у якій є спеціальний розділ "Культурологія архітектури" та сформульовано наступне: поняття "архітектура вбирає в себе такі основоположні категорії культури, як наука" (пошук істини), мистецтво (досягнення краси), філософська етика і соціологія (прагнення добра) [5]. Теорія архітектури, згідно поглядів цих авторів, має певні структурні рівні: культурологічний (природничі науки, філософія, мистецтво), міждисциплінарний (гуманітарні та технічні науки) та архітектурний (методологія науки та мистецтва, типологія архітектурних об'єктів). Принагідно, слід відмітити представлене в цій фундаментальній праці узагальнення поглядів на дану проблему світових лідерів архітектури. Так, наприклад, архітектор

Ф. Райт вважав, що архітектура є галуззю філософії, а Г. Саллівен надавав перевагу психології і фізіології людини у пошуках співвідношення змісту і форми в архітектурі; архітектори Е. Саарінен та К. Танге вважали “архітектурну творчість особливою формою осягнення дійсності”, тобто філософією, що змінюється; у творчій концепції В.Гропіуса наголошувалось на синтезі знань на чолі з архітектурою, тобто на ідеї “тотальної архітектури” як духовному символі та засобу гармонізації суспільного життя. У контексті цих поглядів визначається і поняття “міське середовище” як “особливе вираження культури, суспільства, багатівікового втілення архітектурної діяльності” тобто як “культурологічний простір” [5].

Окрім фахового тлумачення наведених понятійно-теоретичних визначень – “культура” та “культурологія”, важливо окреслити поняття “культурні ресурси” як фундаментальну основу не тільки наукових досліджень, але й, що особливо важливо, як основу для реального проектування.

Культурні (історико-культурні) ресурси як узагальнена категорія являють собою сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь матеріальних об’єктів культурної спадщини (цінні споруди, природно-антропогенні витвори пам’ятки мистецтва) та творів історичної духовної спадщини (описи історичного минулого, пам’ятки філософської думки, усна традиція).

Культурні ресурси в галузі архітектури та містобудування законодавчо окреслено достатньо конкретно: це пам’ятки культурної спадщини (споруди, ансамблі, монументи), пам’ятки садово-паркового мистецтва; історичні поселення, їх ареали та фрагменти (квартали, центри, площі); історико-архітектурне або етнокультурне середовище (архітектурні заповідники, поселення етнічних меншин); визначні місця (ландшафтні комплекси, унікальні природні утворення, археологічні ділянки) [6].

Цей невеликий екскурс в теорію культурології є підґрунтями для розуміння важливості даного чинника для розвитку “культурного” туризму, як головного споживача культурних ресурсів.

Міжнародні культурні декларації та заходи. Важливою подією світового значення стало прийняття Міжнародною радою з питань пам’яток і визначних місць (ICOMOS) Паризької Декларації “Про культурну спадщину як рушійну силу розвитку” на VII Генеральній Асамблеї у 2011 році в Парижі.

Зауважимо, що акцент на деякі культурологічні аспекти оптимального розвитку (культура, наука, мистецтво, моральність) було зроблено

ще у 1996 році у Стамбульській Декларації, в якій йшлося також про важливі для процесу розвитку складові культури такі, як національні традиції, естетичні якості міського середовища, збереження культурної спадщини, громадська та екологічна відповідальність тощо [7].

До осмислення та визнання культури як феномена історичного значення, збереження якої в період глобалізації є основоположною цінністю, міжнародна спільнота йшла понад 30 років. Це засвідчують основні ініціативи ICOMOS в цьому напрямку, які було здійснено на численних міжнародних заходах, у працях та звітах, у тому числі таких як: Конференція “Захист історичних міст та історичних кварталів в рамках міського розвитку” (Росія, 1978 р.); Наукові симпозиуми “Немає минулого – немає майбутнього” та “Розумне використання спадщини” (Італія, Мексика, 1999 р.); Наукові роботи з проблем збереження та використання культурної спадщини та визначення теоретичних понять “автентичність”, “контекст”, “дух місця” тощо (Китай, 2005 р.; Канада, 2008 р.).

Важливе значення мають також Міжнародні Хартії ICOMOS “Про культурний туризм” (1977 р., 1999 р.), “Про культурні маршрути” (2008 р.) та “Про інтерпретацію та презентацію визначних місць культурної спадщини” (2008 р.).

З огляду на велику міжнародну увагу до проблеми культури на Йоганнесбурзькому Всесвітньому Саміті зі сталого розвитку (2002 р.) було вперше проголошено: “культурне розмаїття – четвертий основний компонент сталого розвитку поряд з економічним, соціальним та екологічним компонентами” [8].

Визнання основоположної ролі культури в процесах розвитку розширило коло питань щодо її вивчення і врахування в різних сферах діяльності, в тому числі і в архітектурно-містобудівній практиці.

Так, наприклад, у вищезгаданій Паризькій Декларації було сформульовано важливі напрями дій, що стосуються таких містобудівних аспектів, як: “Спадщина та регіональний розвиток” (регенерація історичних кварталів; збереження міських пейзажів; рекультивация приміських зон); “Відновлення міст та міської економіки” (використання архітектурної спадщини в містах і в сільській місцевості; стримування стихійної забудови міського ядра; використання традиційних методів виробництва); “Збереження простору” (захист невідновлюваних сільських пейзажів, місцевої фауни, археологічної спадщини; підтримка регіональних мереж сполучення – спадщини залізниць, судноплавних водних шляхів; обмеження розростання міст, орієнтація на традиційні моделі розселення).

Одночасно, сконцентровано увагу і на збереженні окремих визначних об'єктів архітектурної спадщини під гаслом “Повернення до мистецтва будівництва”, що має на меті захист міської і сільської, престижної і традиційної архітектурної спадщини; пристосування історичних об'єктів до нових функцій, сучасних стандартів; проведення традиційних методів реставраційних робіт тощо. Враховуючи, що “архітектурно-ландшафтна спадщина є унікальною” інструментом її ефективної охорони є запровадження мораторію на будь-які перетворення до отримання експертних висновків і конкретних рекомендацій (ICOMOS –Париж, 2000 р.).

Принципи сталого розвитку культурного туризму. Головним меседжем міжнародного експертного середовища (ICOMOS, 2011р.) стали декларації під заголовками:

- Туризм і розвиток: чи може бути сталим розвиток туризму?
- Спадщина та питання туризму: які стратегії і які засоби?
- Заохочення місцевих громад до керування спадщиною та розвитком туризму;
- Врахування фінансових важелів туризму для покращення привабливості спадщини;
- Інструменти оцінки впливу культурного туризму на рівень зайнятості і регіональної економіки.

Вищенаведені позиції переконливо свідчать про підвищення уваги, ролі та місця туризму у світовому розподілі праці, як ефективного партнера в галузі культури, економіки та екології.

Що стосується територіальної організації туризму, вона, на наш погляд, пов'язана з дослідженням низки актуальних питань щодо місця культурної спадщини в стратегії розвитку регіональних систем туризму; видів туристичного середовища відповідно до конкретних умов (культурно-пізнавального, екологічного, сільського, рекреаційного тощо); збереження “духу місця” у процесі довгострокового перспективного туристичного розвитку історично цінних територій.

Однак було би помилковим вважати розвиток туризму тільки як завдання взаємодії з культурною спадщиною. Стале зростання туризму необхідне для отримання економічних бонусів, урядових і приватних інвестицій в інфраструктуру для створення інноваційної туристичної архітектури.

Декларація ICOMOS щодо сталого розвитку туризму знайшла широку підтримку різних національних та міжнародних установ, у тому числі ЮНЕСКО в “Програмі туризму та всесвітньої спадщини ЮНЕС-

КО” та у “Рекомендаціях ЮНЕСКО про взаємозв’язок між збереженням спадщини та сталим туризмом” [8].

Окремо заслуговує на увагу доповідь Р. Бентлі (директора асоціації розвитку сталого туризму) – “Розвиток сталого туризму: вихід на основні напрями”, у якій було окреслено “стратегічні сигнали” щодо політики розвитку туризму за принципом “win – win” – паритетного балансу економічних інтересів та культурних і логічних вимог. Його концепція сталого розвитку туризму охоплює широкий спектр чинників, що впливають на цей розвиток: це демографічні і соціальні тенденції, економічні і фінансові показники, розвиток технологій та туристичних пропозицій, наявність людських ресурсів, процеси приватизації та сегментації туристичного сектора тощо. Якщо врахувати ці та інші фактори, сталий розвиток туризму може бути реалізований на різних ієрархічних рівнях – національному, регіональному та місцевому за умов виконання шести основних принципів: 1) планування розвитку туризму (відповідні проекти); 2) громадське обговорення (альтернативи розвитку); 3) формування нових інституціональних відносин (уряду та туристичних співтовариств); 4) охорона культурної спадщини та природного довкілля (прогноз ризиків від туризму); 5) програма зростання економіки та рівня зайнятості (переваги відносно альтернативних видів діяльності); 6) досягнення соціально-економічного та еколого-культурного балансу (пороги та параметри оптимального розвитку) [9].

Таким чином, спираючись на представлені погляди, а також на свій власний багаторічний досвід теоретичних досліджень містобудівної організації курортів, зон рекреації та територіальних систем туризму, можна сформулювати основні чотири (замість трьох відомих) принципи “сталого розвитку” (в даному випадку туризму) наступним чином:

принцип екологічної сталості передбачає сумісність туристичного розвитку територій з підтриманням позитивних екологічних процесів, збереженням біологічного розмаїття, відновленням природно-антропогенних культурних ландшафтів;

принцип культурної сталості досягає сумісності туристичного розвитку територій та збереження культурної спадщини, раціонального її використання, зміцнення місцевої самобутності засобами громадського контролю за станом історичних архітектурно-містобудівних цінностей;

принцип соціальної сталості забезпечує трудову зайнятість населення за рахунок туризму, розвиток системи рекреаційного громадського та приватного обслуговування, задоволення потреб різних категорій

населення в курортному лікуванні, в різних видах відпочинку та в туристично-екскурсійних заходах;

принцип економічної сталості має на меті досягнення економічної ефективності розвитку туризму з застосуванням тих методів управління галуззю та використання культурних і природних ресурсів, які не торкаються інтересів майбутніх поколінь.

Виходячи із загальних понять про сталий розвиток туризму, можна визначити відмінність традиційної схеми галузевих взаємовідносин окремих складових – “суспільство”, “культура і природа” та “індустрія туризму” (при якій кожна з них є самодостатньою та незалежною), від схеми інтегрованого сталого розвитку як єдиної системи взаємопов’язаних складових – “суспільство – культура і природа – індустрія туризму”.

Так, наприклад, туристичне використання об’єктів архітектурно-містобудівної діяльності можна розглянути з двох позицій – як унікальних об’єктів туристичного пізнання (пам’ятки різних країн світу, відеоряд архітектурних споруд, архітектурні домінанти – знакові символи часу, міста, країни) і одночасно як утилітарних об’єктів сучасного будівництва (готелі, ресторани, аквапарки, спортивні будівлі), без яких індустрія туризму практично не може існувати.

Інший важливий об’єкт туристичного пізнання – екологічний: це природа, витвори ландшафтної архітектури, культурний ландшафт, водні та пляжні комплекси, гірськолижні траси, без благоустрою яких розвиток туризму знов-таки є неможливий.

Принагідно, слід зауважити, що на початку XXI ст. у Програмі Міжнародного Комітету ICOMOS з’явився новий напрямок “Управління міським та позаміським ландшафтом, пейзажами та видовими точками”. Це значно розширює і конкретизує традиційне визначення поняття терміну “культурний ландшафт” як антропогенного ландшафту, створеного за певною програмою з високими функціональними та естетичними якостями. В керівних документах ЮНЕСКО культурний ландшафт розглядається як результат сумісної творчості природи і людини (combined works of nature and of man), як об’єкт спадщини, який репрезентативно представляє геокультурний регіон, його традиційне середовище та “дух місця” [10].

Отже, у контексті сталого розвитку – взаємовідносин між архітектурою, природою та туризмом полягають у тому, що створюється “архітектурно-ландшафтне середовище для туризму” (від проектних пропозицій щодо окремої споруди, комплексу, міста, туристичного району – до реалізації їх забудови та благоустрою територій), яке є об’єктом туристичного менеджменту на ринку внутрішніх та світових послуг.

Іншими словами, утверджується *культурологічна парадигма*: “культурна спадщина – культурний ландшафт – культурний туризм”, кожна складова якої на нинішній час поки що є об’єктом самостійних науково-теоретичних досліджень та практичних заходів.

Разом з цим, саме “інтеграція” різних галузевих інтересів відповідно до даної парадигми і є одним із головних чинників формування моделей сталого розвитку як на місцевому, так і глобальному рівнях.

Надзвичайно важливим є усвідомлення суспільством того, що туристичний розвиток України в рамках національної політики повинен бути пріоритетним напрямом культурної, екологічної та соціально-економічної діяльності, яка вимагає змінити щодо неї застійні стереотипи мислення, як до другорядної справи та надати їй нові імпульси для “туристичного прориву” за умов державного сприяння та адаптованого до світових стандартів законодавчого забезпечення.

Список літератури

1. Семчишин М. Тисяча років української культури (історичний огляд культурного процесу). Наукове товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. – 550 с.

2. Попович М. Нарис історії культури України. Трансформація гуманітарної освіти України. – К.: “Арт ЕК”, 1998. – 728 с.

3. Шевнюк О.Л. Культурологія: Навч. посіб. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання – прес., 2007. – 353 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

4. Панченко Т.Ф. Туристичне середовище: архіт., природа, інфраструктура [Монографія] / Т.Ф. Панченко. – К.: Логос, 2009. – 176 с.

5. Білоконь Ю.М. Наука і творчість в архітектурі / Ю.М. Білоконь, І.О. Фомін; за ред. І.О. Фоміна. – К.: Логос, 2006. – 208 с.

6. Закон України “Про охорону культурної спадщини (08.06.2000) / Урядовий кур’єр, 2000, № 124. – С. 9–16 с.

7. Стамбульська Декларація “Екополіси – поселення устойчивим розвитком”. – К.: Ватерпас, 1996. № 6. – 45–46 с.

8. Паризька Декларація “Про культурну спадщину як рушійну силу розвитку”. Міжнародна рада з питань пам’яток і визначних місць (ICOMOS). – Париж, 2011. – 11 с.

9. Robert Bentley. Sustainable Tourism Development: Moving into the Mainstream. Tourism Reports. – USA, Arizona, 2000. – 7 с.

10. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. – UNESCO, 1992.

Стаття надійшла до редколегії 16 квітня 2013 р.